

УДК 321:316.46 (477)

Політичне лідерство у процесі українського державотворення: реалії та перспективи

Олег Траверсе,
доктор політичних наук,
професор кафедри соціології
та соціальних технологій
Національного авіаційного університету

Інститут політичного лідерства виникає за певних політичних та соціокультурних умов суспільного розвитку, що пов'язано з потребами людських спільнот у задоволенні процесів самоорганізації свого соціуму. Виникши наприкінці XVIII ст. у США та Європі (а в Україні – наприкінці XX ст.), інститут політичного лідерства, змінюючись у часі, зберігає сутнісні риси, посідає чільне місце серед інших соціальних і політичних інститутів у процесі державотворення.

Ключові слова: інститут політичного лідерства/керівництва, процес елітотворення, становлення державності, інституціалізація влади.

The institute of political leadership comes into being under certain political and socio-cultural conditions of social development that is connected with the necessity of self-organization of society. The institute of political leadership had arisen at the end of 18th century in USA and Europe, and at the end of 20th century – in Ukraine. It has changed since, but it remains basic features and its leading position among other social and political institutes in the process of state building.

Keywords: institute of political leadership, elite forming, state building, instutualization of power.

Актуальність

Участь людини в управлінні державними і суспільними справами можлива лише в межах політичної системи та її інститутів: партій, суспільних організацій, виборчих блоків, творчих союзів, різних форм суспільної самодіяльності тощо. Тобто, власне політична система (вужче – політичне середовище) є умовою реалізації політичної активності особистості за допомогою участі у діяльності системи взаємодії державних і суспільних організацій. Процес інституціоналізації полів влади насамперед пов'язаний з динамікою процесу державотворення, діяльністю осіб, які є (тією або іншою мірою) членами відповідних організацій.

Аналіз джерел

Становлення держави, як закономірні, поступальні і незворотні зміни соціуму, має чимало критеріїв (чинників), які свідчать про якість процесу. Чи не найголовнішими є політичні та суспільні рухи, які неможливі без лідерів. Відомо, що перші продукують, зумовлюють і вимагають останніх. Політичний зміст історичного часу та його політичні характеристики (політичний устрій, політичне життя суспільства, провідні напрями політичної практики, динаміка змін у політичних процесах та інститутах і дотичних до них суспільних трансформацій) зазвичай, пов'язують з діяльністю політичних лідерів [1, 2, 6, 7, 9, 10].

Метою розвідки є спроба показати сутність політичного лідерства/керівництва в динаміці процесів державотворення соціуму.

Виклад основного матеріалу

Політичне лідерство (як один з видів лідерства та його найвищий прояв) має свої особливості. Сьогочасне розуміння суспільно-політичних інституцій як констеляції і виробників смислів людських дій включає у себе діяльність великої кількості анонімних персонажів. Як відомо, існує відповідний зв'язок, коли людські дії не тільки продукують і відтворюють соціальні структури, але самі обумовлені останніми.

Зокрема, політичне лідерство (як процес), пов'язане з врахуванням дихотомії лідерства і керівництва у політиці (тобто взаємозв'язку лідерських якостей і владних повноважень, досягнутим статусом у державно-політичній ієрархії і дійсною мірою впливу). Вони можуть існувати водночас (або послідовно) на різних рівнях – соціальному (йдеться про взаємодію домінування/підкорення у різних центрах влади; суспільному (коли взаємодія політичного ресурсу та ресурсів неполітичної генези продукує процеси інституціоналізації влади); політичному (йдеться про становлення домінуючих цінностей, що відбивається у конфігурації (у тому числі ієрархічній) політичних інститутів та інституцій, у формах взаємодії політичної еліти та громадян) – у характерних ознаках історичного часу, політичного режиму, суспільного ладу, типу влади, які панують в той чи інший період розвитку спільноти, державотворення як

такого. Також значною мірою з традиціями, усталеною системою існування етнокультурних чинників у суспільній сфері.

Аспект лідерства в процесі державотворення ми розглядаємо, в першу чергу, як форму прояву політичного життя у межах політичних процесів та інституцій, як прояв влади (владарювання-підкорення одних політичних акторів над іншими). Інтегруючись у контексті метасистем (суспільства, культури, цивілізації), вивчення політичного лідерства набуває завершеності.

Суттєвою ознакою сучасного суспільства є існування стійкого поля державної влади. Явище політичного лідерства/керівництва безпосередньо пов'язано з владою, яка об'єднує великі групи людей задля досягнення спільних цілей, регулює відносини між ними. Коли йдеться про політичну владу, привертає увагу така її особливість, як наявність відносин не тільки між великими групами людей, а й між суб'єктом і групами осіб. Саме в цьому середовищі виникають відповідні стосунки, прояви дії політичного лідерства/керівництва. Вони існують як дія певної системи соціальних відносин, що ґрунтується на неформальних владних залежностях політичного характеру у великих групах – стратах, класах, партіях, рухах, трансгрупових спільнотах, у суспільстві в цілому. Тобто, у загальнотеоретичному вигляді проблема відносин влади і політичного лідерства/керівництва являє собою складний, багатомірний процес, що пов'язується не лише з досягненням сталого соціоекономічного суспільного розвитку.

Між державною (правовою) владою і політичною владою існує суттєва відмінність. Якщо перша регулює відносини між конкретними суб'єктами, то друга, яка об'єднує великі групи людей задля досягнення спільних цілей, регулює саме відносини між ними [3]. Особливості політичної влади проявляються у дії певної системи соціальних відносин, яка ґрунтується на неформальних владних залежностях політичного характеру у великих групах.

Політичні сили, які приходять до влади, формують управлінські структури різних рівнів і масштабів (в умовах партії-держави – партійні органи та ради різних рівнів; за демократичних умов – президентські, парламентські, урядові, регіональні тощо), які виробляють і здійснюють власну політику, яка, у свою чергу, стає засобом цієї влади. Універсальною властивістю політичної влади є можливість її функціонування, окрім політичних процесів, ще й в усіх сферах суспільних відносин.

Влада інституціоналізується, оформлюється у спеціалізованих закладах, апаратах влади і посадах, в ієрархіях правлячих сил та осіб – політичних лідерів, працівників управління, керівників органів влади на різних рівнях, тих, кого називають правлячою меншістю чи правлячим (політичним) класом за Г. Москою [11].

Прояви функцій влади можна спостерігати не лише в різних суспільних сферах, а й на різних рівнях структурування соціуму – інституційному

(який охоплює найскладніші соціально-політичні відносини; об'єднує структури, цінності, норми); індивідуальному (наприклад, організаційно-управлінські відносини у малих групах).

Існування відповідних механізмів політичної дії у вигляді лідерства створює необхідну базу не тільки для опису, а й відповідного аналізу та раціональної реконструкції соціальних і суспільних структур, до яких входять політичні інституції, їх взаємовідносини та вплив на політичне життя.

Розрізняють чотири рівні механізму саморегуляції соціальної системи, а саме: рівень індивідів і колективів (первинний), рівень організації (управлінський), інституціональний (структури і норми), ціннісний (соціетальний). Вважається, що чим вищим є рівень, тим вищим є ступінь прояву системної цілісності у механізмах суспільної інтеграції [5].

Політична взаємодія дозволяє визнавати як владу соціальних та політичних інститутів, які мають стосунок до політичних акторів, так і їх потенціал змінювати наявне інституційне середовище, яке зумовлює їх життя. У політичному контексті (у ситуації політичної інтеракції) йдеться про осіб, які завдяки своєму соціальному статусу (положенню в політичних інститутах і суспільній ієрархії) фактично впливають на вироблення та прийняття політичних рішень, які потім за допомогою різних державних і недержавних інституцій та втягування в цей процес великої кількості людей перетворюються на політику.

Виходить, що політичні лідери мають пріоритет і своєрідні «преференції» від суспільства (яке так або інакше їх легітимізує) на формування того періоду, в якому вони живуть. Політичні маркери є відносними і залежать від контексту, який визначається динамікою соціально-політичних змін у суспільстві.

Отже, політика існує як процес опосередкування суспільно-політичної поведінки актора артефактами, де система артефактів утворює контекст, власне зміст політичної ситуації, політичного середовища того чи іншого соціуму. Зв'язок надіндивідуального функціонування політичного лідерства як політичного інституту (та інституції) з полем політичної влади у культурно-історичному генезисі можна представити як посередника і як контекст, як те, що оточує і водночас переплітається в системі політичних інститутів.

Це дозволяє виокремити полісистемність джерел політичного лідерства/керівництва як чинника процесів елітотворення та інституціоналізації у політичному просторі та культурно-історичному часі. Запропонований підхід, у свою чергу, дає змогу розгляду проблеми як у межах традиційної інтерпретації політики як єдності politics (науки про мистецтво правління, політичні погляди, дії), policy (доцільну діяльність) та polity (форму або процес правління, суспільство як організований стан, державу) [12], так і постмодерних уявлень щодо політичних явищ.

Розгляд політичного лідерства/керівництва у якості «людського фактору» виступає підґрунтям для аналізу не лише кризових, «смутих» часів, коли трансформуються або руйнуються політичні інститути. Сама їх руйнація передбачає створення передумов для побудови стабільного інституційного середовища, яке має бути здатним до встановлення нових правил гри. Йдеться про суб'єктну активність не лише політичних акторів, але й про суб'єктність інституційних структур, діяльність яких будучи чітко визначеною існує фоном політичного життя.

З одного боку, така інституційна стабільність є необхідною умовою складної взаємодії між політичними акторами, робить можливим складний обмін політичною діяльністю та її результатами. З іншого боку (як зазначають дослідники), сама по собі стабільність зовсім не зумовлює ефективності функціонування існуючих інститутів.

Значення політичного лідерства проявляється не стільки в дії інструментальної функції, скільки в культурно-історичній функції існування політичної практики. Остання пов'язана з утвердженням нових політичних інститутів, які у перетвореному вигляді стають умовою реалізації оновлених процесів суспільно-політичної взаємодії, і надають характерних акцентів динаміці політичних процесів. Політична дія має обмежувальні рамки, що зумовлює специфіку політологічного вивчення проблеми політичного лідерства та політичного керівництва.

Політична дія, насамперед, пов'язана з політичною складовою суспільного життя, зокрема, з такою її важливою частиною, як політична культура. У монографії «Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії» Л. Нагорна наголошує, що цінності є головною мотиваційною базою політичної культури. «Йдеться насамперед про принципи, ідеали, поняття добра і зла, справедливості, щастя, якими керується соціум, група, людина. Саме в системі цінностей відбивається діяльно-зацікавлене ставлення людей до явищ соціальної дійсності, у тому числі й політики. Цінності наповнюють смислом людське буття» [4].

Проте не менш вагомою є присутність соціального чинника. Явище лідерства є соціальним за своєю природою, де суспільні особливості, у свою чергу, є базовими для прояву більш вузької (специфічної) політичної сфери. Політичне лідерство на загальнонаціональному рівні обумовлюється, насамперед, певним етапом розвитку суспільства, історичним досвідом та загальним типом і рівнем культури, типом державного і політичного устрою, наявністю відповідного лідера, політичної еліти тощо.

Політичне лідерство, наче лакмусовий папір, виявляє прагнення (готовність) і здатність (потенціал) соціуму до проявів самоорганізації у процесі власної еволюції. Його інтеграція (як структурного елементу політичної дійсності) у цілісну життєву систему політичного простору найбільш характерно репрезентує та легалізує наявність суспільного ресурсу, який вміщує як власне політичний ресурс, так і ресурс,

що має неполітичну генезу. Політичні, економічні, етнонаціональні, соціокультурні, культурно-історичні, інституційні, процесуальні та ін. аспекти цих ресурсів зосереджують у собі центри протиріч (політичних конфліктів різного плану, змісту, рівнів), які свідчать про якість динаміки політичного середовища; про співвідношення взаємовпливів домінування/підкорення у політичній владі; про характер перебігу процесу інституціалізації політичної та державної влад. Навколо вибору програми дій щодо можливої «розв'язки» цих інтересів відбувається найбільш гостре зіткнення провідних політичних та соціальних сил як всередині соціуму, так і поза ним.

Розуміючи політичне лідерство/керівництво процесом інституціалізації формальної і неформальної влад, стає можливим зняття суперечки щодо найбільшої значущості у протиставленні особи та мас в політиці. Їх взаємодія (динаміка, інтенсивність, форми) є складовими цілісного явища політичного лідерства/керівництва – чинником самоорганізації та політичної саморегуляції суспільства.

У динаміці трансформації (від нижчих рівнів самоорганізації соціуму до вищих проявів політичної саморегуляції), відбувається процес відчуження, деперсоналізації політичного лідерства. Ці процеси значною мірою обумовлюються особливостями інституційного середовища, в якому індивідуальний стиль діяльності політичного актора піддається суттєвій корекції. Міра і ступінь якої має відношення до спроб реалізації зміни змісту існуючих політичних норм і цінностей (ефективне versus не ефективне). Відчужуючись у політичному просторі, норми і правила починають впливати на індивідів незалежно від того, хто їх продукував, набуваючи при цьому характеристик надіндивідуального існування. Тобто, завдяки механізмам деперсоналізації і відчуження (у формі артефактів) здійснюється процес інституціалізації полів влади, що, у свою чергу, позначається на предметному (вужькоконтекстному), дієвому (структурування політикуму) та ідеаційному (або соцієтальному) рівнях прояву (артефактів) політичного життя.

Ці явища стають можливими у політичному просторі, який включає у себе цілісність людини (з її свідомістю, волею, устремліннями), цілісність природи соціуму (знання і уміння домагатися потрібних результатів) і цілісність культури (нормативне і ціннісне регулювання, естетичні переваги і смаки, соціальні, групові і індивідуальні очікування).

Політичне лідерство/керівництво є проявом складових системи влади як цілісного об'єкта. Крім того з їх допомогою підтримуються вертикальні і горизонтальні зв'язки у політико-владних стосунках.

Як явища політичної дійсності, політичне лідерство і політичне керівництво тісно пов'язані в політичному житті. Причиною цього слугує їх пряма участь у вирішенні однієї проблеми – впливу на суспільно-політичний розвиток і управління ним у межах держави. При вирішенні наукової проблеми співвідношення понять «політичне лідерство» і

Олег Траверсе

«політичне керівництво» містяться наступні складові: умови, процес, суб'єкт і кінцева мета (або результат, як бажаний образ майбутнього). Тоді визначення цих понять буде мати наступний вигляд. За демократичних умов процес інституційної самоорганізації і самоуправління суспільно-політичним розвитком шляхом впливу на інституційне середовище, об'єктивно детермінований суб'єкт-суб'єктними відношеннями соціальної залежності, в умовах здійснення політичної діяльності засобами реалізації механізму ідейних цінностей і спрямований на функціонування політичного життя суспільства ми називаємо політичним лідерством. На відміну від процесу, системотворчим чинником якого є суб'єкт-об'єктні відношення суспільної залежності, які існують в умовах політичного життя суспільства і спрямовані на реалізацію політичної діяльності засобами механізму влади з використанням державних інститутів які ми називаємо політичним керівництвом.

Інституціалізація політичного лідерства/керівництва свідчить про характер перебігу процесу розвитку держави, коли переддержавність радянського зразка в Україні перетворилась в українську державу. Про це свідчать, насамперед, тенденції розвитку політичних і державних інститутів країни. Не менш важливими є існуючі відмінності у програмах політичних сил та їх лідерів і провідних політиків. Оскільки артикуляція ними того, що визначається як сфера «суспільного інтересу» завжди приховує конкретику інтересів окремих осіб, груп або страт, прошарків, класів, яка відрізняється від абстракції «суспільного блага». Не випадково в колективній монографії «Політичний клас у сучасній Україні: специфіка формування, тенденції розвитку» автори наголошують проте, що «слід віддати належне політичному класові України: за роки незалежності за його участю Українська держава відбулася в усіх формальних вимірах. ... Тим не менш, сучасний етап розвитку українського суспільства все ще характеризується кризовою ситуацією, яка охоплює духовну, політичну, економічну й соціальну сфери» [8].

Будучи водночас представленими у системах різного штибу політичне лідерство/керівництво існує як механізм інтеграції групової діяльності; як форма відносин у соціумі; як спосіб існування політичної влади; як тип державної влади; як політичний інститут і процес. Явище політичного лідерства/керівництва є одним із системотворчих чинників суспільно-політичних процесів буття.

Висновки

Політичні маркери є відносними і залежать від контексту, який визначається динамікою соціальних змін у суспільстві. Крім того, при розгляді політичного лідерства/керівництва враховується наявність різних типів соціальних зв'язків у територіальному домінуванні певної субкультури (наприклад: сільської; індустріальної; постіндустріальної).

Вживані в одній площині, вони являють собою різні сфери (форми) наукової ідентифікації (мова йде не про протистояння по вісі «авторитаризм» – «демократія», спрощеність подібного порівняння є очевидною). У такому розумінні політичне лідерство виступає не лише як впливовий професійний політичний і соціальний інститут, а й як ефективний інструмент внутрішньої і зовнішньої політики. Наслідком дії якого є формування сприйняття образу держави у світі, утвердження й зберігання саме смислових координат державної системи, важливої складової розвитку політичної нації як такої.

Якщо політичне лідерство у сучасній системі відносин слугує засобом для входження до системи як державного, так і позадержавного впливу (який охоплює якщо не все, то більшість населення), то політичне керівництво передбачає, в першу чергу, організаційні дії у межах конкретної політичної сили (наприклад, політичної партії), і вже за умов успіху на виборах поширення (або збереження) її впливу вже на саму систему державного управління. Політичне керівництво в силу своєї природи прагне до розширення своїх повноважень як проявів влади.

Система політичного лідерства пов'язана з владою як об'єктом (макросистемою) в цілому, хоча і зберігає відносну самостійність. Цим визначаються розбіжності між типами політичного лідерства. В цьому смислі однорідні системи можуть відрізнятися різними типами лідерства. Тому кожна система політичного лідерства є в чомусь унікальною. Функція політичного лідерства залежно від контексту може розумітися як елемент політичної системи в організації цілого, як здійснення інтересів великих соціальних груп і окремих особистостей в ході вітчизняного державотворення.

Література:

1. **Бжезінський З.** Вибір: світове панування чи світове лідерство / Бжезінський З.; [пер. з англ. А. Іщенко]. – К.: вид дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 203 с.
2. **Джойс П.** 101 ключевая идея: Политика: [пер. с англ. К. Ткаченко] / Джойс П. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2002. – 304 с.
3. **Медушевский А. Н.** Идея разделения властей: история и современность / А. Н. Медушевский // Социологический журнал. – 1994. – № 1. – С. 60-73.
4. **Нагорна Л. П.** Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії / Лариса Панасівна Нагорна. – К.: Стилос, 1998. – С. 13.
5. **Парсонс Т.** Системы современных обществ / Талкотт Парсонс; [пер. с англ.]. – М., 1997. – 134 с.

6. Політичний клас у сучасній Україні: специфіка формування, тенденції розвитку / За заг. ред. Ф. М. Рудича. – К.: Парламентське вид-во, 2010. – 336 с.

7. **Рудич Ф.** Політичні лідери і стратегії реформ у країнах Центральної і Східної Європи / Ф.Рудич // Політичний менеджмент. Науковий журнал / Гол. ред. Ю. Ж. Шайгородський. – 2007. – № 2 (23). – С. 44.

8. **Рудич Ф. М.** Передумови становлення політичного класу в сучасній Україні / Політичний клас у сучасній Україні: специфіка формування, тенденції розвитку / За заг. ред. Ф. М. Рудича / Ф. Рудич. – К.: Парламентське вид-во, 2010. – 336 с. – С. 39-66.

9. **Спенсер Г.** Личность и государство / Спенсер Г.; [пер с англ.]. – Челябинск: Социум, 2007. – 207 с.

10. **Уильямс П.** Парадокс власти / Уильямс П.; [пер. с англ. В. К. Гацелюк]. – М.: ООО «Изд-во АСТ»; ЗАО НПП «Ермак», 2004. – 314 с.

11. **Mosca G.** The ruling class (Elementi di scienza politica) / Mosca G.; [transl. by Y.D. Kahn]; Introd. By A. Livingston. – Rev. ed. – N. Y.; Lnd.: Mc. Graw-Hill, 1939. – 514 p.

12. **Hornby P.** Oxford Student's Dictionary of Current English / Hornby P. – Oxford, 1984. – P. 484.